

ECONOMISCHE IMPACT 2018

Notitie 27 februari 2019

In deze notitie wordt een evaluatie gegeven van de economische impact van LF2018. Er wordt aangegeven hoe vanuit een welvaartseconomische benadering de economische impact kan worden geschat. Er zijn op basis van een aantal veronderstellingen en kengetallen ook concrete schattingen gedaan. Het gaat om indicatieve schattingen; de schattingen zijn niet gebaseerd op gedetailleerd onderzoek en/of uitgebreide metingen. In de notitie is verder een assessment gedaan van de resultaten van de KPI-meting van de economische effecten.

KPI

In de slotmeting LF2018 is een aantal KPI's opgenomen met betrekking tot de economische effecten.¹ Het gaat daarbij onder meer om de bestedingen van bezoekers van hoofdevenementen en het *mienships*programma - het gaat om KPI nummer 5. De bestedingen volgens de KPI-meting bedragen 119 miljoen euro.² De berekende waarde van de KPI geeft de bestedingen van bezoekers, elke keer als ze een programma-onderdeel bezochten. Daarbij is uitgegaan van het totaal aantal van ongeveer 5,3 miljoen bezoeken aan programma-onderdelen in Fryslân.³ Dat is exclusief bezoek aan de 11Fountains; daar zijn geen (harde) gegevens over.

Op die manier berekend geeft de KPI Vanuit een welvaartseconomisch-theoretische optiek *niet* een weergave van de economische impact. De economische impact van LF2018 moet gezocht worden in de bestedingen van *extra* bezoekers (dus niet alle bezoekers), die bestedingen in de regio hebben gedaan. Bezoekers die ook zonder LF2018 wel een besteding hadden gedaan in de regio, zijn wat betreft economische impact niet relevant: er is dan op regionaal niveau sprake van een substitutie-effect, en per saldo geen *extra* effect.⁴ De economische impact is daarnaast vooral te verwachten van toeristen van buiten Fryslân die vanwege LF2018 naar de regio zijn gekomen en/of daar langer verbleven. Dat type bezoeker besteedt doorgaans meer. Met die afwegingen moet bij het bepalen van de economische impact rekening worden gehouden.

Daar komt bij dat de bestedingen van bezoekers van het programma één van de economische effecten betreft, maar niet alle. Naast de bestedingen van extra

¹ LF2018 (2019), *Slotmeting LF2018. Onderzoeksresultaten*. Leeuwarden.

² 118,8 miljoen. Er is daarbij gerekend met een kengetal van een gemiddelde besteding per bezoek van 36 euro voor bezoek aan 11 grote events, 18 euro voor bezoek aan overige onderdelen van het hoofdprogramma en 10 euro voor bezoek aan het *mienships*programma. Die bedragen zijn verkregen op basis van onderzoek (een enquête) onder bezoekers van een aantal grote events. Het kengetal is in beginsel exclusief een ticketprijs, omdat een groot deel van de events waar het onderzoek is gehouden gratis toegankelijk waren. Zie LF2018 (2019), *Slotmeting LF2018. Onderzoeksresultaten*. Leeuwarden.

³ Daarnaast zijn er 0,8 miljoen bezoeken aan internationale programma-onderdelen in het buitenland.

⁴ Over hoe groot het substitutie-effect is, zijn geen harde gegevens. Het gaat nadrukkelijk om bestedingen die anders ook in de regio zijn gedaan. Als men bijvoorbeeld anders naar een voorstelling in theater de Harmonie was gegaan, is er sprake van substitutie. Andersom, als men bijvoorbeeld anders naar een groot event of een voorstelling buiten Fryslân was gegaan, dan is er wel een extra effect. De indruk uit signalen van bezoekers is dat dat laatste zeker ook is gebeurd.

bezoekers en toeristen, gaat het ook om de impact van de programma-uitgaven zelf, en de uitgelokte investeringen.

De totale economische impact op de korte termijn van LF2018 betreft, samengevat:⁵

- bestedingen van extra bezoekers van activiteiten/evenementen en van extra toeristen die aangetrokken zijn vanwege de culturele hoofdstad;
- extra omzet culturele/creatieve sector door bestedingen (budget) van LF2018;
- uitgelokte private en publieke investeringen als gevolg van LF2018;
- afgeleide bestedingseffecten.

Bestedingen extra bezoekers en toeristen

Om de bestedingen te kunnen bepalen van de extra bezoekers en toeristen, moet eerst worden bepaald hoe groot het aantal bezoekers en toeristen was. Er is een aantal bronnen voorhanden:

- aantal bezoeken aan programma-onderdelen LF2018;
- CBS/NIPO-gegevens over overnachtingen.

Bezoeken

De LF2018 organisatie geeft een totaal aantal bezoeken aan programma-onderdelen van 5,3 miljoen. De omvang van de bezoekersaantallen worden bevestigd door informatie van bezoekersaantallen van festivals en musea in Fryslân waar meestal een toename is geconstateerd.⁶

• Bezoeken programma-onderdelen ‘grote events’

Bij een deel van het programma - elf van de grotere events - is onderzoek gedaan naar de herkomst van de bezoekers. Het gaat daarbij om een deel (ruim 1,6 miljoen) van het totaal gemeten aantal bezoeken. Het gaat daarbij om een groot deel van de grote events die relatief veel bezoekers hebben getrokken.⁷ Bij het onderzoek naar die programma-onderdelen - is ook de herkomst gevraagd. De herkomst van de bezoekers is relevant voor de mate waarin de bezoekers bestedingen hebben gedaan. Immers, bezoekers van dichtbij zullen over het algemeen minder besteden dan bezoekers van veraf.⁸

Er mag worden verondersteld dat bezoekers van dichtbij niet voor een overnachting kiezen, en bezoekers van veraf mogelijk wel.⁹ Daarbij mag ook worden ondersteld dat vooral buitenlandse bezoekers overnachten, en dat bezoekers uit de rest van Nederland voor een deel mogelijk overnachten. Juist het type meerdaagse bezoeker is relevant in termen van extra bestedingen in de regio. Meerdaagse bezoekers besteden veelal meer geld aan horeca, winkelen e.d. en ook aan het verblijf. Voor bestedingen van dagtoeristen wordt doorgaans met een lager kengetal van bestedingen gerekend dan bij toeristen die meerdaags verblijven. Van de bezoekers die zijn geënquêteerd is niet bekend of hun bezoek een dagbezoek betrof of een meerdaags bezoek met overnachting(en). Wat dat betreft moet dus (ook) worden volstaan met schattingen.

⁵ Zie BBO (2019), *Economische impact 2018*. Notitie januari 2019. Leeuwarden.

⁶ Bron: LF2018 o.b.v. meldingen van Fries Museum, Oerol, Welcome to the village, enz.

⁷ Bron: LF2018 (2019), *Slotmeting LF2018. Onderzoeksresultaten*. Leeuwarden.

⁸ De (gewogen) herkomst bij de onderzochte programma-onderdelen was 51% provincie Fryslân, 43% Nederland en 6% buitenland.

⁹ Zie BBO (2019), *Economische impact 2018*. Notitie januari 2019. Leeuwarden.

Van de bezoekers moet ten slotte worden gezien in welke mate het bezoek *extra* was. Met andere woorden: was men anders ook wel naar de regio gekomen (en had men daar anders ook wel bestedingen gedaan) of niet. Van met name de bezoekers van veraf mag worden verondersteld dat ze speciaal voor het betreffende programma-onderdeel naar de regio zijn gekomen, en dat hun bezoek dus *extra* was. Van de regionale bezoekers is dit lastiger aan te geven, en mag worden verondersteld dat ze voor een groot deel anders ook wel een besteding in de regio hadden gedaan (in economische termen zogenoemde substitutie-effecten).

Als wordt verondersteld dat alleen de bezoekers van buiten de regio *extra* zijn (de rest is substitutie), dan kunnen de bestedingen van de bezoekers van de programma-onderdelen die in de enquête zijn meegenomen worden geschat op ongeveer 90 miljoen euro.¹⁰ Niet het totale bedrag aan *extra* bestedingen die worden uitgegeven in Fryslân, komt ook in de regio terecht. Een deel verdwijnt doordat regionale aanbieders een deel van hun werk uitbesteden of inkopen doen van buiten de regio (in economische termen zogenoemde regionale weglekeffecten). Daarover zijn niet directe gegevens bekend. Een schatting van 25-50% aan weglekeffecten lijkt redelijk realistisch. Dat betekent dat de *extra* bestedingen die uiteindelijk neerslaan in de regio in de orde van grootte liggen van 45-70 miljoen euro.¹¹

- **Bezoeken overige programma-onderdelen**

Het aantal bezoeken bij de overige programma-onderdelen, waarvan niet direct herkomstgegevens beschikbaar zijn, is 3,7 miljoen.¹² Omdat hier geen verdere gegevens bekend zijn over herkomst en verblijfsduur, moet wat dat betreft worden volstaan met veronderstellingen. Hier is verondersteld dat de gevonden herkomstcijfers bij de overige programma-onderdelen hetzelfde zijn als die voor de programma-onderdelen waar dit onderzocht is.

Als ook hier wordt verondersteld dat ongeveer de helft van deze bezoekers van buiten de regio komen en alleen de bezoekers van buiten de regio *extra* zijn (de rest is dan substitutie), en als wordt verondersteld dat die bezoekers - omdat het gemiddeld om kleinere programma-onderdelen gaat - een besteding deden die qua omvang gelijk is aan die van dagtoeristen, dan kan de economische impact van de overige bezoekers worden geschat op ongeveer 30 miljoen euro.¹³ Ook van dat bedrag moet bedacht worden dat niet alles in de provincie Fryslân terecht komt. Een schatting van 15-20 miljoen lijkt realistisch.

Overnachtingen

Ook gegevens over overnachtingen kunnen worden gebruikt om de economische impact te bepalen in termen van de bestedingen door *extra* bezoekers. Die zijn met name relevant omdat het daarbij in belangrijke mate gaat om de doelgroep van meerdaagse

¹⁰ Ca. 800.000 bezoekers van buiten de regio (49% van 1,6 miljoen) maal een gemiddeld kengetal van 75 euro voor meerdaags bezoek p.p.p.d en 36 euro voor een ééndagsbezoek. De gemiddelde uitgaven per persoon per dag bij meerdaags bezoek zijn bepaald als het gemiddelde van besteding bij hotelovernachting (87 euro) en logies en ontbijt (65 euro). (Bron: Stenden/ETFI, *Toerismemonitor 2012*, Leeuwarden, 2013.) Bij dagrecreanten is uitgegaan van 15 euro per persoon per dag. (Bron: LF2018 (2019), *Slotmeting LF2018. Onderzoeksresultaten*. Leeuwarden.) De gemiddelde uitgaven per persoon per dag bij ééndags bezoek zijn gebaseerd op de meting van LF2018. Er is verder verondersteld dat de verhouding dag-meerdaags 50/50 is en dat een gemiddeld meerdaags bezoek 2,5 dag is (zie ook onder 'Overnachtingen').

¹¹ 50-75% maal 90 miljoen euro.

¹² 5,3 min 1,6 miljoen (LF2018 (2019), *Slotmeting LF2018. Onderzoeksresultaten*. Leeuwarden).

¹³ Ca. 1,9 miljoen bezoekers van buiten de regio (49% van 3,7 miljoen) maal een gemiddeld kengetal van 18 ('overige programma-onderdelen') en 10 euro (*mienshipsprogramma* euro (overgenomen uit LF2018 (2019), *Slotmeting LF2018. Onderzoeksresultaten*. Leeuwarden).

bezoeken van buiten de regio, die in economische termen relatief veel bijdragen aan de economische impact. Op basis van kengetallen kan een economische impact worden geschat in termen van bestedingseffecten van deze groep van *extra* bezoekers die in logiesaccommodaties verbleven.

CBS/NIPO-gegevens laten *extra* overnachtingen zien. Ten opzichte van het gemiddelde in de jaren 2010-2016 gaat het om *extra* overnachtingen van ca. 0,8 miljoen in 2017 en 2,1 miljoen in 2018. De CBS/NIPO cijfers vertonen vanwege een onbetrouwbaarheidsmarge in de enquête schommelingen over de jaren. Andere, meer 'stabiele' CBS-cijfers over overnachtingen laten een lagere toename zien: van 0,3 miljoen in 2017 tot 0,7 miljoen in 2018 ten opzichte van het meerjarige gemiddelde in de voorgaande periode. In de cijfers worden ook overnachtingen in vakantiehuisjes (denk aan de Waddeneilanden) meegeteld. Het is echter de vraag of een toename van die overnachtingen toegerekend mogen worden aan LF2018; er zal daarbij zeker ook een autonoom effect zijn. Het is daarom zinvol om ook een variant op te nemen waarin alleen wordt gekeken naar de toename in logiesaccommodaties (en overnachtingen in vakantiehuisjes niet worden meegeteld). Dan zou de stijging ten opzichte van het meerjarige gemiddelde in de voorgaande periode 0,2 miljoen in 2017 en 0,4 miljoen in 2018 zijn. De toename van overnachtingen worden overigens onderbouwd door informatie van hotels in Fryslân waar ook een toename is geconstateerd.¹⁴

De cijfers over overnachtingen zijn, zoals hiervoor aangegeven, niet eenduidig.¹⁵ Als een bandbreedte in de cijfers over overnachtingen wordt aangehouden, variërend van het gemiddelde van de twee lagere schattingen en het gemiddelde van de twee hogere schattingen, komt men uit op 0,5-1,5 miljoen *extra* overnachtingen. Op basis van die ruwe schatting, kunnen de bestedingen worden geschat op ongeveer 100-250 miljoen euro in 2018.¹⁶ Daarbij moet bedacht worden dat niet alle bestedingen in de regio terecht komen. Een groot deel betreft kosten van vervoer en verblijf die slechts gedeeltelijk in de regio neerslaan. Als dat in dezelfde orde van grootte ligt als waarmee hiervoor is gerekend, dan komen de *extra* bestedingen die neerslaan in de provincie Fryslân door toeristen/bezoekers die overnachten neer op ongeveer 75-125 miljoen euro.¹⁷

Evaluatie extra bezoekers en toeristen

De cijfers hiervoor zijn gebaseerd op verschillende bronnen van aantallen bezoeken/bezoekers. Op basis van de cijfers over bezoeken aan programma-onderdelen kan een economische impact in termen van *extra* bestedingen die neerslaan in de regio worden geschat op 60-90 miljoen euro. In de cijfers zitten geen andere bezoekers (bijvoorbeeld van de 11Fountains) of toeristen en geeft dus een onderschatting van het totale effect. Ook de cijfers gebaseerd op overnachtingen (75-125 miljoen euro) geven een onderschatting, omdat daar juist de dagbezoekers niet zijn meegeteld.

¹⁴ Bron: overleg LF2018-horeca.

¹⁵ Zie ook de bijlage.

¹⁶ Totaalbedrag afgerond. *Extra* bezoekers: 0,5-1,5 miljoen; aantal dagen: 2-3 (van de bezoekers die in logiesaccommodaties verbleven, is het gemiddelde aantal overnachtingen bekend: 1,9; alleen logiesaccommodaties; op basis daarvan mag verondersteld worden dat de bezoekers minimaal 2 en maximaal 3 dagen in de provincie verbleven); bestedingen p.p.p.d. (per persoon per dag): ca. 75 euro. Er is een indicatie dat de hoteltarieven in 2018 hoger lagen dan daarvoor. (Ter vergelijking Liverpool - CcoE in 2008 - werd naast een toename van het aantal overnachtingen een tariefstijging in hospitality gevonden van 5%, die na het evenement weer wegviel.) Bij de berekening is ervan uitgegaan dat die tariefstijging in het kengetal van bestedingen is meegenomen.

¹⁷ Om de bandbreedte enigszins te beperken, is hier gerekend met: 50% maal 250 miljoen euro en 75% maal 100 miljoen euro.

De cijfers kunnen niet '1-op1' bij elkaar worden opgeteld, omdat er enige overlap in zit. Een globale schatting van de totale impact in termen van extra bestedingen die neerslaan in de regio als gevolg van bestedingen van bezoekers komt ruwweg neer op 125-200 miljoen euro.

Op basis daarvan kan ook een werkgelegenheidseffect wordt geschat. Het gaat daarbij vooral om werkgelegenheid in horeca, detailhandel en diensten. Niet elke euro besteding leidt direct tot extra werkgelegenheid, omdat op korte termijn eerst de onbenutte capaciteit zal worden ingezet c.q. de bezetting zal worden verhoogd, zonder extra personeel aan te nemen. Er zijn over onbenutte capaciteit en bezetting geen gegevens. Als wordt verondersteld dat ongeveer de helft van de extra bestedingen is opgevangen met bestaande capaciteit, dan is een globale schatting van de extra tijdelijke werkgelegenheid 1.000-1.500 arbeidsjaren.¹⁸

Extra omzet culturele/creatieve sector

De extra omzet voor de culturele en creatieve sector in de regio is een economisch effect van de LF2018. Het gaat om de bestedingen zoals die tot uitdrukking komen in het budget (project-uitgaven) van LF2018. Het totaal aan project-uitgaven is 102 miljoen euro.

Het totale budget kan niet volledig als een extra economisch effect voor de regio worden gezien. Een (eerste) afbakening is dat het moet gaan om *extra* bestedingen, oftewel bestedingen die zonder LF2018 er niet waren geweest. Geredeneerd kan worden dat in elk geval de bijdrage vanuit Rijk en EU niet naar de regio waren gevloeid als LF2018 er niet was geweest (samen 9 miljoen euro). Ook van de *extra* bijdrage van de provincie Fryslân en de gemeente Leeuwarden kan worden geredeneerd dat die niet was gedaan zonder LF2018 (samen 3,25 miljoen euro). Ten slotte kan worden geredeneerd dat LF2018 in grote mate in staat is geweest om extra sponsor- en ticketopbrengsten te genereren, die er anders niet waren geweest (samen ca. 50 miljoen euro).¹⁹ De overige uitgaven betreffen waarschijnlijk (voor een groot deel) uitgaven die zonder LF2018 ook waren gedaan in de vorm van subsidies en investeringen in onder meer de culturele of creatieve sector. De relevante extra bestedingen op basis van de projectuitgaven kunnen op die manier geschat worden op ca. 62 miljoen euro.²⁰

Een tweede afbakening is dat het hier gaat om voor de provincie Fryslân relevante bestedingen. M.a.w. het moet gaan om bestedingen in de regio c.q. bij regionale aanbieders. Van de bestedingen van de organisatie LF2018 zelf zijn daarover gegevens. Daaruit blijkt dat 72% van de uitgaven van de stichting LF2018 zijn besteed bij regionale aanbieders in Fryslân, 24% bij aanbieders uit de rest van Nederland en 4% bij aanbieders in het buitenland.²¹ Als die gegevens ook van toepassing zijn op de totale extra bestedingen (dus voor alle betrokkenen bij het totale LF2018 programma), dan

¹⁸ Uitgaande van een omzet per arbeidsjaar van ongeveer 65.000 euro in de horeca en recreatiesector (bron: CBS).

¹⁹ Sponsoring, Fondsen werving, Mercandising/Ticket Sales, 'extern: fondsen zoals verworven door projecten', 'extern: sponsoren zoals verworven door projecten', en 'extern ticketopbrengsten, horeca en merchandise door projecten'. Er zal hier ook in zekere mate sprake zijn geweest van substitutie. Bron: LF2018.

²⁰ $9 + 3,25 + 50 = 62,25$ miljoen euro.

²¹ Over een totaalbedrag van 51 miljoen euro. Bron: LF2018.

kunnen de *extra* bestedingen die worden uitgegeven bij aanbieders in Fryslân worden geschat op ongeveer 45 miljoen euro.²²

Niet het totale bedrag aan *extra* bestedingen die worden uitgegeven in Fryslân, komt ook in de regio terecht. Immers, (ook hier) geldt dat de regionale aanbieders een deel van hun werk weer uitbesteden ook inkopen doen bij toeleveranciers buiten de regio (weglekeffecten). Hier wordt verondersteld dat verreweg het grootste deel van de toeleveranciers alsnog uit de regio komen.²³ Als de zelfde verhoudingen zouden gelden als hiervoor, dan zouden de *extra* bestedingen die uiteindelijk neerslaan in de regio in de orde van grootte liggen van 35 miljoen euro.²⁴

Een globale schatting van het daarmee gemoeide extra tijdelijke werkgelegenheids-effect komt op 700 arbeidsjaren.²⁵

Uitgelokte investeringen

Bij de impact van investeringen gaat het om die investeringen die extra zijn, en die niet of (veel later) waren gedaan in het geval er geen LF2018 was geweest. Investeringsprojecten die in het Bidbook zijn meegenomen in infrastructuur, de Leeuwarder Campussen, en energieprojecten van woningen vallen in beginsel niet onder extra investeringen in het kader van LF2018, omdat er vanuit mag worden gegaan dat ze (eventueel later) toch wel waren gedaan.

Er is bij investeringen in sterke mate sprake van substitutie: met name de publieke investeringen in LF2018 verdringen andere publieke investeringen die anders op andere plaatsen door de regionale overheden waren gedaan. Bij één publieke investering kan worden geredeneerd dat die niet of in veel beperktere mate (of in een veel soberder uitvoering) zou zijn uitgevoerd als LF2018 er niet was geweest: dat betreft de investeringen in het Leeuwarder stationsgebied in Leeuwarden. De totale publieke investeringssom daarbij was 23 miljoen euro, waarvan een (groot) deel (zoals de ondergrondse fietsenstalling) hier als *extra* wordt beschouwd.²⁶

Relevant zijn verder de uitgelokte *private* investeringen. Relevant zijn met name de private investeringen in de Blokhuispoort en in horeca voorzieningen (uitbreiding/ vestiging van hotels, restaurants/café's) e.d. Er kan worden geredeneerd dat die investeringen niet waren gedaan zonder de publieke investeringen c.q. zonder LF2018. Het gaat om minimaal 24 miljoen euro.²⁷ Daarnaast blijkt uit cijfers over het aantal vestigingen van bedrijven, dat er in de jaren 2017 en 2018 duidelijk meer horecavestigingen zijn in Fryslân dan in de jaren daarvoor.²⁸ Als een deel daarvan aan

²² 74% maal 62,25 miljoen euro. Overigens zijn de cijfers hier niet volledig eenduidig.

²³ Het is ook voorgekomen dat aanbieders van buiten Fryslân alsnog hun eigen toeleveranciers/inkopen uit Fryslân haalden. Bron: LF2018.

²⁴ 75% maal 45 miljoen euro.

²⁵ Uitgaande van een toegevoegde waarde per arbeidsjaar van ongeveer 50.000 euro (landelijk gemiddelde voor de sectoren cultuur, sport en overige diensten). De toegevoegde waarde is hier benaderd als de *extra* bestedingen die uiteindelijk neerslaan in de regio.

²⁶ Bron: LF2018.

²⁷ Hotelvoorzieningen Blokhuispoort en Plaza. In dat bedrag zitten niet investeringen vanwege andere horecavestigingen.

²⁸ Zie de bijlagen.

LF2018 kan worden toegerekend, wat aannemelijk is, is het bedrag aan private investeringen nog iets hoger: hier geschat op nog eens 10 miljoen euro.²⁹

Voor zover de extra publieke en uitgelokte private investeringen ook neer zijn geslagen in werk (omzet) voor regionale bedrijven is er sprake van een economische effect voor de regio. Dat zal zeker niet het hele investeringsbedrag betreffen, aangezien een deel van de omzet weglekt in de vorm van toeleveranties van buiten de regio, of lonen van werknemers die buiten de regio wonen. Daarover zijn geen cijfers beschikbaar. Wel is de indruk dat in belangrijke mate gewerkt is met regionale bouwbedrijven, installateurs e.d.³⁰ Als wordt verondersteld dat het totale bedrag aan uitgelokte investeringen rond de 40-50 miljoen euro ligt en dat 50% van het investeringsbedrag bij regionale aanbieders terecht is gekomen, kan de investeringsimpuls in de vorm van bestedingen in de regio worden geschat op 20-25 miljoen euro.³¹

Een globale schatting van het daarmee gemoeide extra tijdelijke werkgelegenheidseffect komt op ruim 200-250 arbeidsjaren.³²

Afgeleide bestedingseffecten

Op basis van het voorgaande kunnen ook afgeleide economische effecten worden bepaald. Dat zijn de effecten van regionale consumptieve bestedingen van huishoudens van werknemers die in de regio wonen, voor zover ze neerslaan in de regio. Het gaat met name om consumptieve bestedingen aan voedsel, kleding, persoonlijke verzorging, onderhoud aan de woning, en dergelijke die doorgaans in de regio worden gedaan.³³ Om de gedachten te bepalen: in schattingen wordt wel gewerkt met een regionale doorwerking van ca. 30%.

Als dat percentage wordt toegepast op de impact van bestedingen- en investeringen zoals die hiervoor zijn geschat, kunnen de afgeleide bestedingseffecten geschat worden op 40-50 miljoen euro.³⁴

Een globale schatting van het daarmee gemoeide extra tijdelijke werkgelegenheidseffect komt op ruim 600-850 arbeidsjaren.³⁵

²⁹ Schatting: 100-200 extra vestigingen maal 50.000-100.000 euro gemiddeld aan uitgelokte investering per vestiging.

³⁰ Bron: LF2018.

³¹ 25 miljoen investeringen in hotelcapaciteit, plus een deel van de publieke investering van 23 miljoen in het stationsgebied, plus 10 miljoen i.v.m. vestigingen van overige horeca, maal 50%.

³² Uitgaande van een omzet per arbeidsjaar van ruim 100.000 euro (landelijk gemiddelde voor de bouw; bron: CBS).

³³ Op basis van gegevens over bestedingen van huishoudens naar bestedingscategorie (bron: CBS).

³⁴ Er is daarbij gecorrigeerd voor de veronderstelling over bezettingsgraad (bij overnachtingen). Immers, alleen het aannemen van extra personeel leidt tot de bedoelde afgeleide bestedingseffecten. Bij de horeca is er daarom van uitgegaan dat een deel van de extra bestedingen in die sector niet '1-op-1' tot banen leidt.

³⁵ Bij de banen die voortvloeien uit de afgeleide bestedingseffecten is als gemiddelde voor de betreffende sectoren (meest diensten en retail) gerekend met 60.000 euro omzet per arbeidsjaar (bron: CBS).

Evaluatie

De schattingen hiervoor zijn samengevat in de tabel.

Schatting tijdelijke economische effecten LF2018

Type effect	Schatting impact (euro)	Schatting (arbeidsjaren)
Bestedingen extra bezoekers en toeristen	125-200 miljoen	1.000-1.500
Extra omzet culturele/creatieve sector	35 miljoen	700
Uitgelokte investeringen	20-25 miljoen	200-250
Afgeleide bestedingseffecten	40-50 miljoen	600-850
Totaal	220-310 miljoen	2.500-3.300

Bij de schattingen kan een aantal opmerkingen worden gemaakt.

(1) De hier gepresenteerde gegevens geven een schatting van de economische impact op basis van een welvaartseconomische benadering. Dat is een andere benadering dan die waarbij - zoals bij de KPI - het totaal aantal bezoeken vermenigvuldigd met een gemiddelde besteding per bezoek wordt gebruikt.

(2) De hier gepresenteerde gegevens betreffen een indicatieve schatting. Bij gebrek aan 'harde' gegevens is gewerkt met een (groot) aantal veronderstellingen.

(3) De hier gepresenteerde gegevens betreffen een minimumschatting. Een aantal economische effecten, zoals de bestedingen van bezoekers van 11Fountains, zijn bij gebrek aan gegevens niet meegenomen.

(4) De hier gepresenteerde gegeven kunnen worden geïnterpreteerd als de economische impact van de initiële economische impuls die van LF2018 is uitgegaan. Het gaat om een totale impuls van 102 miljoen euro, die volgens de schatting hier een impact heeft gegenereerd van (minimaal) 220-310 miljoen. De 'multiplier' die daarbij berekend kan worden is 2,2 tot 3,0 wat voor publieke investeringen als een redelijk goede verhouding mag worden beschouwd.³⁶ De hier geschatte impact laat in elk geval zien dat het project LF2018 als een maatschappelijke rendabel project kan worden beschouwd, in de zin dat de opbrengsten (impact) groter zijn dan de kosten (impuls).

(5) Het gaat om de economische impact op regionaal niveau (provincie Fryslân). De impact kan niet '1-op1' als een nationale impact worden beschouwd, omdat daarbij met andere weglek- en substitutie-effecten rekening moet worden gehouden.

(6) De cijfers betreffen de tijdelijke korte-termijneffecten. De effecten zijn dus niet structureel, en zijn na 2018 in beginsel uitgewerkt.

³⁶ De multiplier de verhouding tussen de economische effecten in de vorm van bestedingen van bezoekers e.d. aan de ene kant en de investeringsimpuls aan de andere kant. Bij LF2018 betreft de impuls zowel de publieke als de private impuls. De private investeringen in het programma kunnen worden gezien als een gevolg van de publieke investering. Het economische effect betreft - de bestedingen van bezoekers e.d. - wordt dus mede veroorzaakt door de investeringen in het private programma. Anders gezegd, zonder die private investeringen waren de bestedingseffecten kleiner.

(7) Er zijn ook effecten op de lange termijn te verwachten, die nog niet in beeld zijn. Op de lange termijn kunnen er effecten zijn op:³⁷

- vergroten aantrekkelijkheid regio voor toeristen;
- structurele toename omzet culturele sector;
- versterken creatieve sector, dynamiek en bijdrage aan innovatie;
- versterken samenwerking, netwerken en crossovers;
- versterken imago en aantrekkelijkheid woon- en werkomgeving;
- effecten op participatie/gezondheid/welzijn.

³⁷ Zie BBO (2019), *Economische impact 2018*. Notitie januari 2019. Leeuwarden.

Bijlage I: Bron gegevens aantal toeristen/bezoekers

Een centrale indicator voor de impact van LF2018 zijn de bestedingen van toeristen en bezoekers die naar de provincie zijn gekomen door het aangeboden programma. Voor het aantal toeristen en bezoekers is een aantal bronnen beschikbaar.

1. Overnachtingen: landelijke toerisme statistieken van CBS en NBTC/NIPO (Continu Vakantie Onderzoek).
2. Bezoeken van programma-onderdelen: tellingen LF2018.

Ad 1. Overnachtingen

Het CBS meet overnachtingen en gasten in verschillende logiesaccommodaties. Dit betreft een doorlopende enquête naar het aantal gasten en hun overnachtingen in hotels, motels, pensions, appartementen met hoteldienstverlening, jeugdaccommodaties en bed&breakfasts, en in zogenoemde verblijfsaccommodaties (campings, vakantiehuisjes, groepsaccommodaties). Daarnaast is er Continu Vakantie Onderzoek (CVO) onder een panel voor wat betreft vakanties van Nederlanders.

Gecombineerd geven beide bronnen het volgende overzicht van overnachtingen.

Tabel: Aantal overnachtingen*

x 1.000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Binnenlands	7.754	6.794	7.366	7.010	6.618	5.989	7.309	7.574	8.655
Buitenlands	886	1.064	906	1.137	1.272	1.247	1.241	1.321	1.521
Totaal	8.640	7.858	8.272	8.147	7.890	7.236	8.550	8.895	10.176

* De CBS-statistieken geven ook binnenlandse overnachtingen; die komen lager uit. Oorzaak: PM (navragen provincie)

Bron: Provincie Fryslân o.b.v. Continu Vakantie Onderzoek en CBS-statistiek Logiesaccommodaties

De cijfers voor binnenlandse overnachtingen uit het CVO-onderzoek zijn opvallend hoger dan de CBS-cijfers over binnenlandse overnachtingen. In de CBS-statistiek ligt dat cijfer rond de 5-6.000 overnachtingen. De toename in 2018 t.o.v. 2017 is o.b.v. het CVO-onderzoek 1,3 miljoen en op basis van de CBS-statistiek 0,4 miljoen. Het verschil zit vooral bij de binnenlandse overnachtingen (1,1 miljoen o.b.v. het CVO-onderzoek versus nog geen 0,2 miljoen bij het CBS). Een deel van het verschil komt mogelijk doordat de CBS-statistiek een deel van de logiesaccommodaties niet meetelt, zoals de kleiner b&b's (kleiner dan 5 bedden).

Een meer fundamentele vraag is of alle overnachtingen kunnen worden meegeteld. Er wordt doorgaans een onderscheid gemaakt tussen overnachtingen bij logiesaccommodaties (hotels, pensions, b&b e.d.) en verblijfsaccommodaties (vakantiehuisjes, groepsaccommodaties e.d.). Het is de vraag of de toename bij met name vakantiehuisjes (volledig) mag worden toegerekend aan LF2018, omdat er ook sprake is van een op zichzelf toenemende vraag. De toename van overnachtingen in verblijfsaccommodaties (vakantiehuisjes) is volgens de CBS-cijfers (tot en met 2017) juist het grootst.

In de cijfers uit de tabel vallen twee zaken op: 2018 is een duidelijk piekjaar, en er is een trendbreuk ten opzichte van de voorgaande periode 2010-2016. Het aantal overnachtingen is relatief hoog in 2018. Ook in 2017 en 2016 was er al sprake van een toename. Het hogere aantal in 2016 en 2017 heeft deels te maken met activiteiten die ook toen al onder de vlag van LF2018 plaatsvonden, zoals de Alma Tadema en Mata Hari tentoonstellingen in het Fries Museum. (De Alma Tadema tentoonstelling was van 1/10/2016 tot en met 7/2/2017; de Mata Hari tentoonstelling was van 14/10/2017 tot en met 4/2/2018.)

Op basis van een nadere analyse van achterliggende cijfers kan nog een aantal bevindingen worden gedaan:

- in 2018 neemt het aantal overnachtingen van buitenlandse bezoekers relatief sterk toe, in het bijzonder uit Duitsland en België. Uit de cijfers over bezoekers in termen van gasten van logiesaccommodaties blijkt dat Fryslân een laag aandeel buitenlandse bezoekers kende vergeleken met andere provincies over de periode 2012-2015. In 2018 is dat aandeel gestegen.
- De totale groei over de periode 2012-2018 is niet groter dan het landelijke gemiddelde of de groei in andere provincies. Daarmee lijkt LF2018 vooral een 'inhaalslag' te hebben veroorzaakt na een periode van matige groei van het aantal bezoekers, maar geen bovengemiddelde groei.

Ad 2: Bezoeken van programma-onderdelen

Events

Er zijn van de 12 grote events in aantallen bezoeken geregistreerd en op basis van onder meer enquêtes is van die bezoeken ook de herkomst bekend. Het gaat in totaal om ruim 1,6 miljoen bezoeken, grotendeels in 2018. Al deze activiteiten zijn in het kader van LF2018 gedaan. *[NB Behalve mogelijk Tall Ships?]* Van de bezoeken is een schatting van de herkomst voorhanden. Ongeveer de helft kwam uit Leeuwarden en Fryslân, ca. 43% uit de rest van Nederland en ca. 6% uit het buitenland.

Tabel 1: Bezoeken events

	Stad/Fryslân	Rest Nederland	Buitenland
Aantal	847.834	704.416	97.550
Aandeel	51%	43%	6%

Bron: LF2018

Overige programma-onderdelen

Door de organisatie van LF2018 is het totaal aantal bezoeken aan een evenement uit het hoofdprogramma en het mienskipprogramma geschat op ruim 6,1 miljoen. Dat is exclusief bezoeken aan de 11Fountains. Bezoekers van overige programma-onderdelen - buiten de grote events - zullen dus ongeveer 4,5 miljoen bezoeken zijn (6,1 miljoen minus 1,6 miljoen). Een 'grove' veronderstelling zou zijn dat het hier vooral gaat om 'dagjesmensen' die - nog meer dan bij de events - ook weer voor een deel uit de regio zelf komen.

Bijlage II: Gegevens vestigingen en banen horeca

Vestigingen en banen horeca provincie Fryslân 2010-2018

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>Vestigingen</i>									
Totaal vestigingen	2.229	2.264	2.248	2.295	2.295	2.322	2.374	2.427	2.493
Logiesverstrekking	648	665	652	663	669	675	684	695	728
Eet- en drinkgelegenheden	1.581	1.599	1.596	1.632	1.626	1.647	1.690	1.732	1.765
<i>Banen</i>									
Totaal banen	12.592	12.477	12.540	12.459	12.633	13.167	13.731	14.010	14.456
banen 15uw of meer:	7.016	7.044	6.855	6.765	6.924	7.373	7.645	7.947	8.317
banen minder dan 15uw	5.576	5.433	5.685	5.694	5.709	5.794	6.086	6.063	6.139

Bron: Werkgelegenheidsregister provincie Fryslân/gemeente Leeuwarden